

*Довбій Т. Ю., кандидат психологічних наук,
заступник начальника відділу виховної та
соціально-гуманітарної роботи Національного
університету цивільного захисту України (м. Харків)*

ОСОБЛИВОСТІ ПОБУДОВИ ТРИВИМІРНОЇ СТРУКТУРНОЇ МОДЕЛІ СЕМАНТИЧНОГО ПРОСТОРУ СТАНУ «ПРОФЕСІЙНА САМОТНІСТЬ» У РЯТУВАЛЬНИКІВ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ З НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ

У статті розкриваються особливості побудови тривимірної структурної моделі семантичного простору стану «професійна самотність» у рятувальників Державної служби України з надзвичайних ситуацій. Розглядається специфіка діагностики складових стану «професійна самотність», що виникає у рятувальників в посткатастрофний період.

Ключові слова: професійна самотність, рятувальники, надзвичайна ситуація.

В статті розкриваються особливості побудови тривимірної структурної моделі семантичного простору стану «професійна самотність» у рятувальників Державної служби України з надзвичайних ситуацій. Розглядається специфіка діагностики складових стану «професійна самотність», що виникає у рятувальників в посткатастрофний період.

Ключевые слова: профессиональное одиночество, спасатели, чрезвычайная ситуация.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день існує достатня кількість даних, що свідчать про деструктивний вплив екстремальних умов діяльності на фахівця аварійно-рятувальних підрозділів Державної служби України з надзвичайних ситуацій (далі – ДСНС України).

У зв'язку з невідповідністю вимог професії до фахівця і фахівця до своєї професії за останні роки кількість загиблих і травмованих рятувальників під час виконання завдань з ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій викликає серйозне занепокоєння і вимагає адекватної оцінки і пошуку ефективних шляхів вирішення питання збереження кадрового резерву служби.

Провокувати вищезазначені фактори, що не дозволяють зберегти висококваліфікованих фахівців, можуть різні негативні стани, одним з яких виступає стан «професійної самотності» рятувальника, який безпосередньо провокує виникнення почуття безнадії, розгубленості, страху, занепокоєння та сприяє виникненню стану емоційного і розумового виснаження (тобто «вигорання»). У результаті вищезазначеного відбувається зниження ефективності та надійності щоденної роботи, яку виконує рятувальник.

Цілком закономірно, що саме розвиток професійних деструкції та професійного стресу, що виникають під негативним впливом стану професійної самотності, стають одними з головних факторів, що детермінують звільнення за власним бажанням висококваліфікованих фахівців ДСНС України і являють собою основу збільшення кількості помилкових дій при

виконанні фахівцем завдань за призначенням.

Зрозуміло, що повністю виключити основні причини виникнення професійної самотності неможливо, оскільки вони соціально-психологічні за своєю природою, але розробити комплекс діагностичних заходів щодо своєчасного виявлення негативних ознак стану деструктивної професійної самотності - вкрай необхідно.

Таким чином, актуальність розробки впорядкованої системи оцінки та діагностики стану професійної самотності для прогнозування поведінки рятувальників у професійній діяльності, вкрай необхідна практичному психологу Державної служби України з надзвичайних ситуацій.

Аналіз останніх публікацій.

Проаналізувавши наукову літературу, можна стверджувати, що у вітчизняній психологічній науці порівняно із західною, самотність, як самостійна проблема розглядалася рідко. Нечисленні публікації з'явилися лише в останні десятиліття ХХ ст.

Представники різних наукових шкіл Г. Зілбург, Р. С. Вейс, Т. Б. Джонсон, К. Роджерс, Х. С. Салліван, К. Е. Мустакас, Л. Е. Пепло, Д. Рісмен, У. А. Садлер, П. Є. Слейтер та ін. досліджують проблему самотності за 8 базовими (психодинамічний, феноменологічний, екзистенціальний, соціологічний, інтераціоналістський, когнитивний та ін.) теоретичними підходами у різних аспектах прояву самотності та вказують на різні причини її виникнення.

Сучасні вчені у своїх дослідженнях спираються на класичні підходи, однак

пропонують нові трактування у вирішенні даної проблематики.

Так, відомий вітчизняний психолог з вираженою практичною орієнтацією, один із засновників інтерсуб'єктивного (суб'єкт-суб'єктного) підходу у вітчизняній психології спілкування А. У. Хараш виділяє позитивну сутність у розумінні природи самотності. О. Б. Долгінова розглядає проблему самотності як реакцію людини на певну депривацію. Ж. В. Пузанова, вивчаючи самотність у першу чергу з філософської точки зору, проводить чітку межу між об'єктивно виникаючою ізоляцією, яка може суб'єктивно і не сприйматися як така, і самотністю, що фіксує внутрішній, рефлексивний розлад людини із самою собою.

В. І. Лебедев у своїй роботі «Психологія та психопатологія самотності» ставить знак рівності між самотністю і груповою (географічною та експериментальною) ізоляцією. Самотність як важкий психічний стан у своєму дослідженні описує Р. С. Немов.

Метою даної статті є аналіз особливостей побудови тривимірної структурної моделі семантичного простору стану «професійна самотність» у рятувальників ДСНС України та розгляд специфічних особливостей у проведенні діагностики основних складових стану професійної самотності, які виникають у фахівців аварійно-рятувальних підрозділів в посткатастрофний період після їх участі в надзвичайних ситуаціях регіонального та державного рівнів.

Виклад основного матеріалу.

Експериментальна психосемантика являє собою напрям досліджень різних форм існування значень в індивідуальній свідомості (образи, символи, комунікативні і ритуальні дії, а також смислові поняття). Основними завданнями психосемантики є реконструкція індивідуальної системи значень, через призму якої відбувається сприйняття суб'єктом світу, інших людей, самого себе, а також вивчення її генезису, будівлі та функціонування [5].

Переваги до використання психосемантичних методів психодіагностики в нашому дослідженні пов'язані з їх ефективністю і гнучкістю в дослідженні особистості людини, з можливістю будувати прогнози і перевіряти гіпотези відразу ж протягом експерименту без залучення групових статистичних норм і громіздких систем тлумачення, а також з їхньою здатністю розподіляти одержані дані за

критерієм «усвідомленість — неусвідомленість». Центральним поняттям в експериментальній психосемантиці є поняття семантичного простору, а методи психосемантики якраз і спрямовані на побудову індивідуальних семантичних просторів [1].

Широкий спектр негативних психічних станів, що переживають рятувальники після виконання бойових завдань за призначенням розкрив всю важливість проведення точної діагностики стану професійної самотності, виявлення її ознак та актуальність побудови тривимірної структурної моделі семантичного простору стану «професійна самотність».

У нашому дослідженні процедура розробки семантичного простору стану «професійна самотність» включала в себе три етапи. На першому етапі за допомогою груп експертів нами було виділено перший набір дескрипторів. Ця робота проводилася за допомогою різних методів. Передусім метод визначення поняття та метод експертного опитування, що ґрунтувався на аналізі думок експертів-фахівців відповідного профілю, якими стали кандидати та доктори психологічних наук.

Експертам пропонувалося визначити поняття «професійна самотність» із зазначеною метою описання унікальної характеристики та складових ознак стану професійної самотності, що виникає у рятувальників після перебування в осередку надзвичайних ситуацій регіонального та державного рівнів. Експерти давали оцінку незалежно один від одного, використовуючи при цьому свій індивідуальний досвід та інтуїцію. При проведенні цієї роботи ми намагались усунути ймовірність контакту членів експертної групи між собою. Це, у свою чергу, дало змогу підвищити об'єктивність отриманих результатів. Крім того, під час оцінювання експерти оперували не лише кількісними балами, а й пояснювали та аргументували свої думки. Це в комплексі обумовило більш надійні індивідуальні судження та оцінки.

За допомогою інтервальної шкали експертами було оцінено 90 психічних станів з метою визначення ступеня вираженості кожного із запропонованих станів по відношенню до стану професійної самотності. Приклад інтервальної шкали, що була запропонована експертам, репрезентовано на рис. 1.

Інтервальна шкала — шкала, що класифікує елементи за ознакою «більше на кілька одиниць і менше на кілька одиниць».

Кожне з можливих значень ознаки розташоване одне від одного на однаковій відстані. Важливою особливістю шкали

інтервалів є те, що в ній немає природної точки відліку, тобто нуль умовний і не вказує на відсутність вимірюваної властивості [5].

100

0

+100

I-----I-----I-----I-----I-----I-----I

На другому етапі дослідження процедури розробки семантичного простору стану професійної самотності ми застосували метод вільного асоціативного експерименту [2; 3; 4], тобто експерти пропонували будь-які асоціації, пов'язані з поняттям «професійна самотність». Для первинного набору обрано найбільш вагомні (частотні) дескриптори.

Отримані дані репрезентовано нами за допомогою порядкової (рангової або ординарної) шкали, що класифікує елементи за принципом «більше — менше», «вище — нижче», «сильніше — слабше». Використання шкали порядку дозволило нам розташувати за рангом усі 90 психічних станів від найбільшого до найменшого та визначити вагомність кожного. Перевірка правильності ранжування здійснювалася за формулою:

$$\text{Сума рангів} = 1 + 2 + 3 + \dots + N = N(N + 1) / 2$$

Для проведення подальшого дослідження отримані нами емпіричні дані потребували обробки. Ця робота почалася з упорядкування та систематизації результатів, тобто об'єднання їх у відносно однорідні групи за певною ознакою. При обробці даних з аналізу були виключені стани, які отримали від експертів нейтральні оцінки (0), оскільки вони емоційно не зачіпали респондентів і не несли істотного змістовного навантаження. Тобто нейтральні оцінки відображали відсутність значущості такого психічного стану у співвідношенні зі станом професійної самотності або його індиферентність. У деяких випадках ототожнених психічних станів процес розподілу знакової системи, що є базою в розробці семантичного простору, здійснювався шляхом групування в загальні стани. Була проведена така технічна процедура, як угруповання. Таким чином, результатом обробки даних стала складна статистична таблиця – найбільш поширена в психологічній науці форма подання емпіричних даних.

Аналізуючи отримані результати, зауважимо, що в цілому експертами визначено, що виділені психічні стани, які спостерігаються у рятувальників після виконання завдання за призначенням безпосередньо в осередку надзвичайної ситуації, не характеризують і не належать до якої-небудь однієї психологічної категорії,

тому були віднесені експертами до абсолютно нової психологічної категорії, яка отримала назву «Професійна самотність».

На третьому етапі процедури розробки семантичного простору стану професійної самотності ми побудували просторово-координатну модель стану «професійна самотність», що існує як система уявлень в індивідуальній чи груповій формах. Осі простору утворені нами за допомогою технології аналізу даних експертів і являють собою узагальнені смислові підстави, якими стихійно користуються рятувальники для визначення стану професійної самотності.

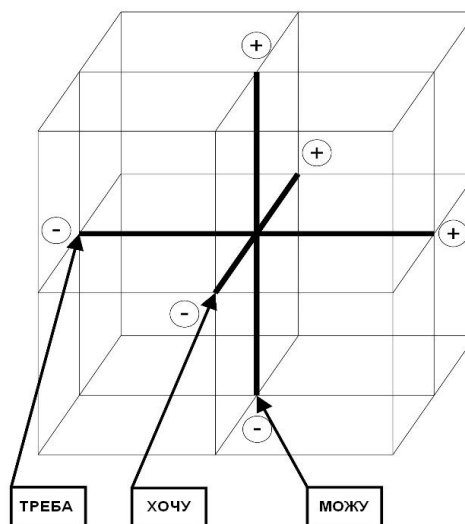
Для побудови просторово-координатної моделі професійної самотності ми використовували базові принципи моделювання. Так, основною особливістю та вимогою до створення структурної моделі стану «професійна самотність» у нашому дослідженні стала наявність таких характеристик:

- незалежність базових параметрів або ортогональність як неможливість вивести їх один з одного;
- дихотомічність у формуванні координатних осей;
- врахування особливостей використовуваних координатних осей.

Дослідники М. Журов та В. Криводерев визначають, що здійснення адаптивної поведінки залежно від наявності дозвільного потенціалу можливостей і дозованості витрати визначає задоволеність або комфортність протікання професійної діяльності. Спираючись на їхню наукову позицію, ми визначили, що особливість психологічної складової стану професійної самотності у рятувальників визначається співвідношенням таких характеристик, як потреба, задоволеність і вирішуваність професійної діяльності до сили, часу та динаміки прояву психічного стану кожного фахівця ДСНС України [1].

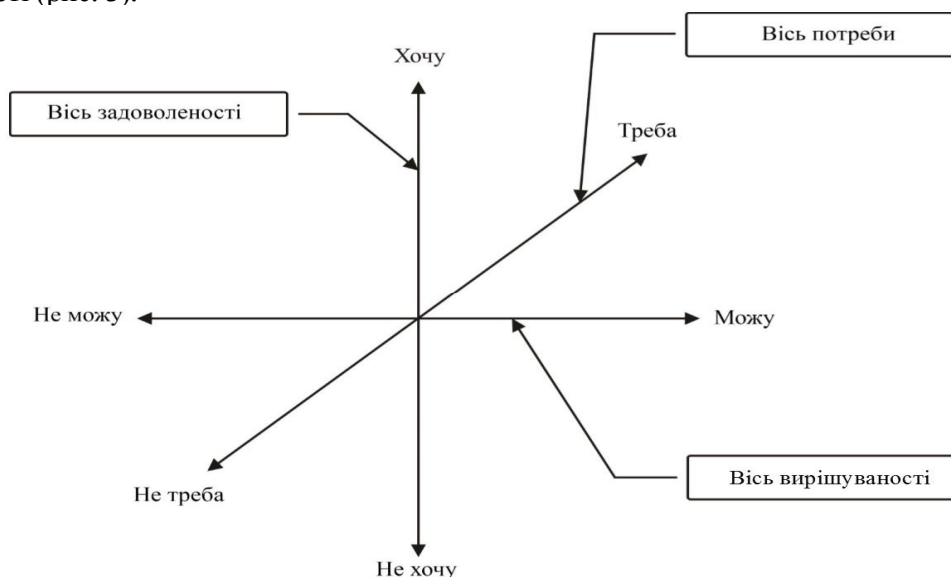
Стан професійної самотності охарактеризований нами за допомогою тривимірного шкалювання. Так, простору подій, в якому організовується психічний стан професійної самотності, повною мірою відповідає простір «Треба — Хочу — Можу» (рис. 2).

Питання психології

Рисунок 2 – Простір відображення організації стану «професійна самотність»

Визначені нами осі отримали такі назви — ось потреби, ось її вирішуваності та ось задоволеності (рис. 3).

Рисунок 3 – Осі просторово-координатної моделі стану «професійна самотність»

Відповідно до цього ось потреби — «треба — не треба», ось вирішуваності — «можу — не можу» та ось задоволеності — «хочу — не хочу» в семантичному просторі стану професійної самотності побудовані нами таким чином, що кожна діагональ породжує вербальні осі у формі координатних площин та діагоналей простору. Саме різні варіанти поєднання базисних параметрів та ступінь їхньої вираженості формують знакову систему стану професійної самотності, які зазначені експертами в поняттях вербальних визначень як різні психічні стани.

У подальшій роботі для проведення аналізу факторизації семантичного простору поняття «професійна самотність» за допомогою експертів було відібрано 40

психічних стани, виокремлено їхні узагальнюючі характеристики та складові або першоелементи, що мають взаємопротилежне доповнення один одного. Визначено дихотомічні пари цих станів, що в подальшій роботі були розміщені на кожній з визначених осей за визначеною після обробки даних експертів унікальною вагомістю.

Кожен з відібраних психічних станів був визначений у часовому діапазоні як короткочасний чи довготривалий з формуванням від точки «виникнення» до точки «розпаду». Якщо послідовне з'єднання психічних станів, що утворюють стан професійної самотності, розглянути в часовому просторі як тривалість функціонування кожної побудованої на

Питання психології

дискретних елементах системи, та взяти до уваги той факт, що характеристики кожного психічного стану взаємозалежні і відображають у своєму прояві рівень та динаміку розвитку стану професійної самотності, то взагалі можна припустити, що стан професійної самотності функціонально залежить від них.

Застосування в нашому дослідженні закону нормального розподілу дало змогу стверджувати, що конструктивну та деструктивну форми стану професійної самотності у рятувальників ДСНС України утворюють 18 загальних психічних станів, згрупованих нами за ступенем прояву у три блоки (рис. 4).

Таким чином, для розробки єдиної системи оцінювання професійної самотності кожен психічний стан (компонент або ознака професійної самотності) був нами визначений у системі відображення на незалежних базисних осях з унікальним визначенням кожного параметру або першоелементу. Таке визначення було здійснено нами у тривимірному просторі, де

кожна характеристика має векторне вираження, включає в себе якісне відображення або направленість вектора та кількісний показник або довжину вектора.

За результатами проведеної роботи ми стверджуємо, що стан професійної самотності має індивідуальну форму сприйняття та оцінки внутрішніх переживань у кожного окремо взятого рятувальника. Її можна представити у формі суб'єктивної оцінки та визначити в якісній і кількісній упорядкованій системі базових характеристик, що визначають направленість і силу прояву різних форм стану професійної самотності.

Висновки. Перебуваючи у стані деструктивної професійної самотності фахівці аварійно-рятувальних підрозділів ДСНС України втрачають віру в себе, сенс у житті, все здається безглуздим і безцільним, що призводить до неможливості емоційної віддачі і причетності, яка є вкрай необхідною при виконанні службових завдань за призначенням безпосередньо в осередку надзвичайної ситуації.

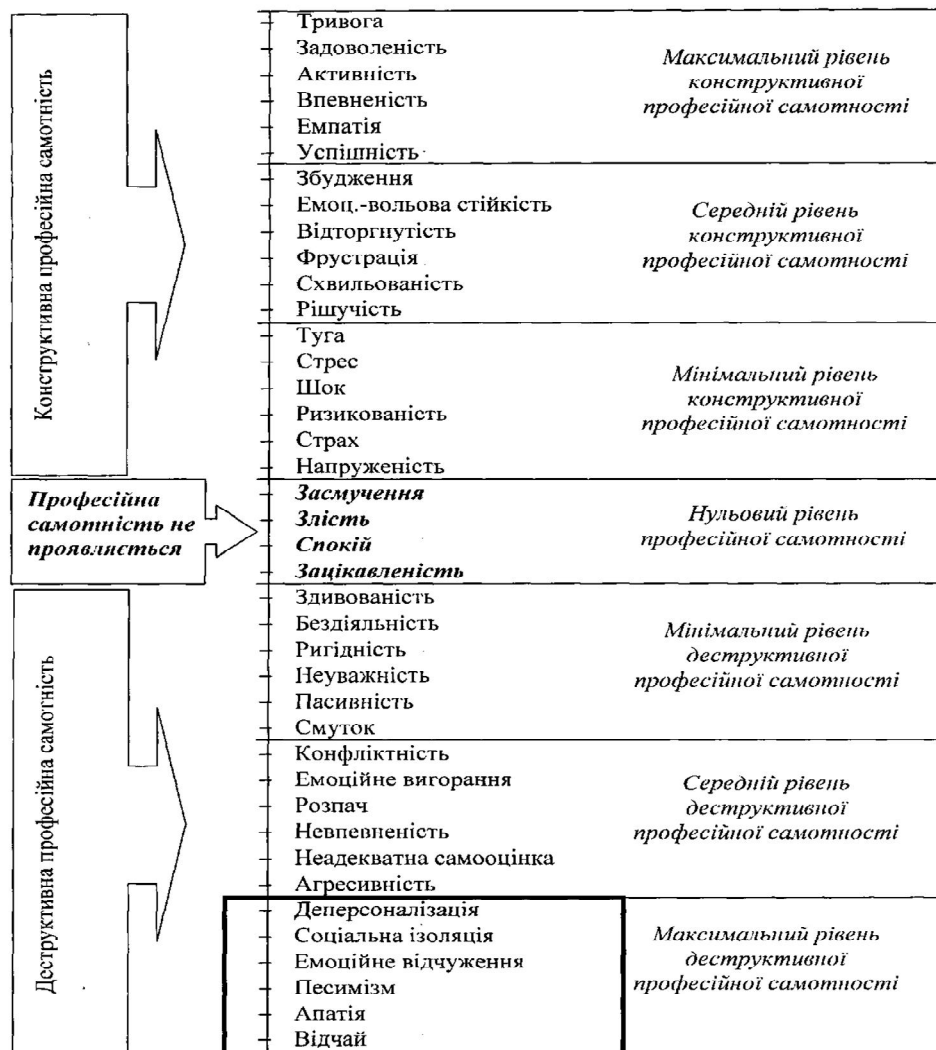

Рисунок 4 – Структурна модель семантичного простору стану «професійна самотність»

Втрачається чутливість до переживань інших людей, здатність співчувати і співпереживати, втрачається чутливість до власних емоцій і переживань, істотно знижується самооцінка. Стан професійної самотності у рятувальників породжує складний комплекс різних почуттів та емоцій, що утворюють певний механізм дії цього стану. У результаті відбувається втрата задоволеності якістю життя, втрата сенсу професійної діяльності і, як наслідок, зумовлює професійну деградацію.

Ми вважаємо, що використання практичними психологами розробленої авторської структурної моделі семантичного простору стану «професійна самотність» в практичному застосуванні у аварійно-рятувальних підрозділах ДСНС України з метою проведення своєчасної діагностики, а у подальшому профілактики та мінімізації негативного впливу ознак деструктивної професійної самотності під час проведення психологічного супроводу рятувальників після участі в надзвичайних ситуаціях край необхідно.

Список літератури

1. **Журов, М. С.** Практическая психология: [Текст] : учеб. пособ. / М. С. Журов, В. В. Криводерев. – Симферополь-Харьков : Национальный университет внутренних дел, 2003. – 196 с.
2. **Психологическая энциклопедия** [Текст]. / под ред. Р. Корсини, А. Ауэрбаха – 2-е изд. – СПб. : Питер, 2006. – 1590 с.
3. **Психологический словарь** [Текст] / сост. В. В. Давыдов. – М. : Педагогика – Пресс, 2001. – 440 с.
4. **Психотерапевтическая энциклопедия** [Текст] / Под ред. Б. Д. Карвасарского. – 2-е доп. и перераб. изд. – СПб. : Питер, 2000. – 1019 с.
5. **Ратанова, Т. О.** Методы изучения и психодиагностика личности [Текст] / Т. О. Ратанова, Л. И. Золотарьова, Н. Ф. Шляхта – М. : МГОПУ, 1997. – 219 с.

Dovbii T. U., candidate of psychological sciences, deputy head of department

FEATURES OF THE CONSTRUCTION OF THREE-DIMENSIONAL STRUCTURAL MODEL OF THE SEMANTIC SPACE OF THE STATE OF «PROFESSIONAL LONELINESS» RESCUERS STATE SERVICE FOR EMERGENCY SITUATIONS UKRAINE

The article reveals the essence of the features of construction of three-dimensional structural model of the semantic space of the state of «professional loneliness» rescuers State service for emergency situations Ukraine.

On the basis of the study discusses the specific features of the basic components of diagnostic status of professional loneliness that occur in rescuers after the disaster period. Presented mental state is constructive and destructive forms of state «professional loneliness».

The summarized results of studies that prove that the development of professional and occupational stress degradation arising under the negative influence of professional loneliness, are the main factors that determine the resignations of highly skilled professionals State service for emergency situations Ukraine are the basis for increasing the number of erroneous actions in carrying specialist tasks.

Key words: professional loneliness, rescue, emergency situation.